

СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ПРАВОВИЙ ТА ЛІНГВОЦИДНИЙ АСПЕКТИ

Наталія БЕЗСМЕРТНА

orcid.org/0000-0001-8853-1110

молодший науковий співробітник

НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

email: Natalia_bs@ukr.net

Анотація. Проаналізовано становище української мови під час російсько-української війни, зокрема правовий та лінгвоцидний аспекти. Рекомендовано комплекс заходів для органів державної влади щодо вдосконалення державної мовної політики України, зокрема в її східних і на деокупованих територіях, з метою зміцнення української національної ідентичності та мовної стійкості українців.

Ключові слова: Україна, українці, українська мова, державна мовна політика, російсько-українська війна, лінгвоцид, тимчасово окуповані та деокуповані території України, національна ідентичність.

Постановка проблеми. Після відновлення незалежності України, 24 серпня 1991 р., становище української мови в країні було незадовільним, оскільки тогочасні владні органи проводили державну мовну політику у контексті пострадянської парадигми, зберігаючи недоторканість російської й обмежуючи поступальний розвиток української. Провайдерами цієї антиукраїнської діяльності були проросійські налаштовані політики, які проводили деструктивну державну мовну політику та діяли в інтересах росії та зросійщених громадян України, які не бажали виходити із зони комфорту та вчити українську мову. Діяльність таких відкритих прихильників «руського мира», прихованої «п'ятої колони», була налаштована на те, щоб українські громадяни не ідентифікували себе українцями, а мали пострадянську (проросійську) свідомість. Найбільш зросійщеними українцями є мешканці Сходу та Півдня України, враховуючи

їх історію заселення росіянами та регіональні особливості, у зв'язку з якими вони найбільше піддавалися політиці зросійщення та асиміляції, яку проводила російська імперія, СРСР, а сьогодні російська федерація (далі рф). Особливо погіршилося становище української мови під час російсько-української війни на тимчасово окупованих ворогом територіях України. Наразі перед вченими постає питання системно проаналізувати правовий та лінгвоцидний аспекти щодо функціонування української мови в умовах війни. **Актуальність** дослідження полягає в тому, що в умовах російсько-української війни, особливо під час повномасштабного вторгнення російських загарбників, на порядок денний постало питання об'єднання громадян Української держави у монолітну політичну націю, щоби перемогти державу-агресора. Для консолідації усіх зусиль, окрім воєнного, політичного, економічного, міжнародного та інших

чинників, важливу роль відіграє українська мова як важливий фактор згуртування громадян, зміцнення їх національної ідентичності та самосвідомості. Тому наукове осмислення становища української мови під час російсько-української війни, а саме досягнення правового та лінгвоцидного аспектів, є важливим внеском у забезпечення консолідації української нації.

Огляд джерел та літератури. Треба відзначити, що, враховуючи недостатній системний аналіз цієї проблематики, становище української мови під час російсько-української війни, а саме правовий та лінгвоцидний аспекти, потребують системного вивчення. Лінгвоцидний аспект щодо української мови досліджують, зокрема, В. Іванишин [5] та Я. Радевич-Винницький [5]. Функціонування української мови в умовах війни висвітлюють у своїх публікаціях О. Бадюк [15], В. Кулик [6], Т. Кремінь [9], О. Янковський [15] та інші дослідники.

Джерельною базою дослідження є закони України щодо функціонування державної політики України із забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованих територіях Української держави, забезпечення їх правової життєдіяльності [1; 2; 4], а також закон України щодо державної мовної політики [3].

Метою дослідження є аналіз становища української мови під час російсько-української війни: правовий та лінгвоцидний аспекти¹.

Виклад основного матеріалу. Революція гідності (2013–2014) стала остаточним підтвердженням того, що

український народ визначився з геополітичним вектором розвитку країни, який спрямований на повернення до європейських основ. Проте північний сусід не став миритися з волевиявленням українського народу і почав у 2014 р. окупувати українські території (Автономну Республіку Крим, частини Луганської та Донецької областей). А 24 лютого 2022 р. розпочалося повномасштабне вторгнення рф на територію України, внаслідок якого було окуповано частини територій Херсонської, Харківської, Запорізької, Миколаївської, Київської, Чернігівської, Сумської областей. Проте вже у березні – квітні 2022 р. Збройні сили України звільнили повністю Київську, Чернігівську, Сумську області, відкинувши ворога до східних областей України. Також внаслідок контрнаступу восени 2022 р. було деокуповано частину територій Херсонської, Харківської та Миколаївської областей. На 2024 р. тимчасово окупованими територіями (далі ТОТ) залишаються Автономна Республіка Крим, частини територій Запорізької, Миколаївської, Харківської, Херсонської, Луганської та Донецької областей (близько чверті українських територій).

Після незаконної збройної окупації рф територій України було прийнято ряд законів про ТОТ. Зокрема, Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [2] (ухвалений 15 квітня 2014 р., набув чинності 27 квітня 2014 р.) визначає статус територій України, що були тимчасово окуповані російською федерацією, внаслідок збройної агресії,

¹ Праця підготовлена у ході виконання прикладної науково-дослідної роботи «Особливості сучасної державної мовної політики в східних і деокупованих територіях України» (№ держреєстрації 0123U100533).

встановлює особливий правовий режим на цій території, зазначає про особливості діяльності в умовах цього режиму, дотримання та захист прав фізичних та юридичних осіб.

Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях в Донецькій та Луганській областях» [4] (ухвалений 18 січня 2018 р., підписаний Президентом України 20 лютого 2018 р., набув чинності 24 лютого 2018 р.) визначає державну політику України щодо українських тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, які були окуповані російською федерацією через збройну агресію.

Після повномасштабного вторгнення рф був прийнятий закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України» (підписаний Президентом України 21 квітня 2022 р., набув чинності 7 травня 2022 р.), внаслідок чого закон «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях в Донецькій та Луганській областях» втратив свою чинність. У діючому Законі України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України» зазначено, що цілями державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованій території України є: 1) деокупація тимчасово окупованої території; 2) забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у передбаченому законом обсязі; 3) забезпечення

незалежності, єдності та територіальної цілісності України [1].

Державна мовна політика в Україні має бути сукупністю ідеологічних постулатів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин в Українській державі, розвиток української мовної системи, що сприяє формуванню національної ідентичності та забезпеченню національної безпеки України. Сучасна державна мовна політика у східних і деокупованих територіях України має базуватися на мовному Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» 2019 р. [3] та враховувати історію та регіональні особливості цих територій, які були заселені росіянами після штучних голодоморів та знаходилися під впливом російської пропаганди під час інформаційної війни, яку вела рф після відновлення української державності. У структурі сучасної державної мовної політики мають бути розроблені такі програми: Програма сучасної мовної державної політики у східних та південних областях України, Програма сучасної мовної державної політики на деокупованих територіях України, Програма сучасної мовної державної політики на тимчасово окупованих територіях України.

Під час війни росії проти України важливість і значення української мови стали просто очевидними. Згідно з рішенням КСУ від 14.07.2021 р. влада рф використовує російську мову як один із інструментів геополітичної експансії, внаслідок чого створено загрозу загострення міжетнічних стосунків. Мовне питання від початку постання України як незалежної держави є одним із головних у веденні рф гібридної війни проти

України. Трагічні наслідки таких дій з боку рф для нашої держави виявилися в збройній агресії проти України, коли рф здійснила окупацію частини території України – Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, а також у Донецькій та Луганській областях з утратою Україною на цій частині території свого суверенітету. Поширення російської мови в Україні дало змогу рф юридично обґрунтовувати розпочату рф 20 лютого 2014 р. окупацію Автономної Республіки Крим. У зв'язку з цим росія не змогла не згадати про новий, засадничий принцип міжнародного права, ще не введений офіційно до Статуту ООН, але який є загальноновизнаним і вже широко застосовується, а саме – «обов'язок захищати». У такий спосіб здійснюється інструменталізація політичного конструкту «російськомовне населення» України з метою перетворення його на геополітичну зброю та знаряддя відновлення імперії, реалізація чого становить небезпеку для української державності. Пункт 13.9. рішення КСУ: виходячи з об'єктивного стану, в якому натепер перебуває Україна у зв'язку з військовою агресією з боку рф і використання нею «мовного питання» як одного з інструментів своєї геополітичної експансії, Конституційний Суд України наголошує, що загроза українській мові рівнозначна є загрозою національній безпеці України [10].

Не українська мова розколює суспільство, а російська. Зросійщені українці – це результат окупації рф. Якщо в Україні не буде української, то не буде України. Якщо в Україні не буде російської – Україна стане незалежною. Варіанту «лишити, як було» немає. Неможливо примирити всередині однієї країни дві мови, тому що дві мови – це дві

держави; російська та українська культури взаємозаперечують одна одну; російська мова – це політичний інструмент для асиміляції та знищення українців як нації. Російська мова тримала вкупі поневолені країни СРСР. А коли СРСР припинив своє існування, тодішній міністр закордонних справ А. Козирев використав так званий термін «русскоязычное население» (як стверджує П. Гриценко). Таким чином, росія не втратила впливу та отримала легітимне право втручатися в життя держави, обґрунтовуючи це захистом так званого «російськомовного населення» України. Конституційний Суд України визнав, що влада рф використовує російську мову як один із інструментів геополітичної експансії. Цим історичним рішенням КСУ визнав Закон в цілому таким, що відповідає Конституції України, а «мовне питання» – одним із головних політичних інструментів геополітичної експансії рф. КСУ ствердно наголосив, що «загроза українській мові рівнозначна є загрозою національній безпеці України». Нелегітимний президент рф в. путін вважає, що «граніц нет... рускій мір – не територія, а люди... ми захищаєм свої традиції, культуру і людей». Русифікація – перший етап окупації. Це вже вторгнення. За ним обов'язково слідує другий етап – анексія території. Коли народ не реагує на поширення російської мови та підпадає під маніпуляції про «дискримінацію», отримуємо сценарій Білорусі. У 1995 р. «білорусизація» була припинена референдумом, який провели з ініціативи самопроголошеного президента Білорусі О. Лукашенка через неправильне розуміння ситуації з рівноправністю мов, та «щоб не обмежувати права російської мови», білоруси вирішили надати їй, нарівні

з білоруською, статус державної. Це й стало початком тотального зросійщення громадян Білорусі. Гіркий досвід білорусів має розуміти кожен зросійщений українець. Якщо народ дозволяє проникати російській мові всередину країни та окупувати свої території, він отримує два варіанти: 1. Добровільне зросійщення. Це пасивна окупація без жодного патрона. Ризик втрати незалежності назавжди. Через кілька поколінь це будуть повністю росіяни (сценарій Білорусі). 2. Війна за «прітесненіє». Бо відродження своєї ідентичності рф сприймає як загрозу «руському миру» на тій території (сценарій України). Світогляд «какая різниця» стає причиною для вбивства. Мова і політика йдуть поруч. Особливо в Україні. Інакше не було б сотень заборон, цькування і врешті фізичного знищення. Межі «руського мира» є межами російської імперії, і вони закінчуються там, де звучить російська мова. Російська мова дорівнює російський танк, дрон, ракета. Контент-маркетингова агенція TOP Lead у своєму телеграм-каналі, спираючись на дослідження «Економічної правди», опублікувала інформацію, що за 2023 р. українці спожили російського контенту (на YouTube та музичних стрімінгових сервісах) на 81,6 млн. доларів, 5 млн. з яких у вигляді податків пішло в бюджет рф. Так, російські автори контенту заробляють на українських переглядах чи прослуховуваннях і платять з цього доходу податки в російський бюджет. Тобто українці лише за один рік оплатили 10000 фру-дронів для російської армії, де 500 доларів – вартість 1 фру-дрона. Споживати російський контент означає ставати учасником російської агресії проти України та давати можливість впливати на себе.

На сьогодні мова має ще більше значення. Не лише як культурний маркер, а й засіб оборони: інформаційної, ідеологічної, зрештою, військової. На нашу думку, основою сучасної державної мовної політики має бути тотальна українізація. Заходячи на ТОТ України, український військовий має нести не лише Державний Прапор України, але й українську мову як символ національної ідентичності української нації.

У рішенні КСУ 14.07.2021 р. зазначено, що «загроза українській мові рівнозначна загрози національній безпеці України, існуванню української нації та її держави... Поряд із Державним Прапором України, Державним Гербом України та Державним Гімном України українська мова є невіддільним атрибутом Української держави. Тому будь-які прояви зневаги до державної мови слід розцінювати як такі, що ганьблять саму державу, а отже, є недопустимими. Публічний глум над українською мовою або її умисна дискредитація є зазіханням на конституційний лад України, образою національної гідності її громадян, що має бути переслідуючим за законом» [10]. Тобто будь-які випадки порушення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019) мають бути взяті до уваги та зупинені на законодавчому рівні, а порушники – притягнені до відповідальності відповідними органами. Сучасна державна мовна політика України має бути спрямована на: 1) повернення кордонів та сфер функціонування державної мови українців на всій території Української держави, а особливо у східних, південних та деокупованих територіях України; 2) відстоювання прав української мови на функціонування у

всіх сферах суспільного життя на усіх територіях України, а особливо у східних, південних та деокупованих територіях України; 3) розширення функціонування державної мови у всіх сферах функціонування та на всіх територіях України (особливо у східних, південних та деокупованих територіях України). В української нації має бути сформований високий рівень групової національної ідентичності (мова, культура, традиції, історія), адже це дає відчуття належності до однієї нації та створює внутрішню опору нації (не економіка, не податки, не рівень життя і навіть не зброя, бо це зовнішні атрибути). Держава-агресор ніколи не розіграє мовну карту в Польщі, тому що поляки мають кордони, внутрішню опору – високий рівень групової (національної) ідентичності, яка формується на основі мови, історії, культури, спільних традицій. Вони відчувають свою належність до однієї групи (нації). Нація – це є також група. Чим вищий рівень групової (національної) ідентичності, тим більший потенціал групи (нації), тим вона сильніша, тим більше учасники групи (нації) можуть зробити разом, їх не просто роз'єднати, вони прагнуть до автономії. Тому у Польщі не буде розколу суспільства, бо поляки не сумніваються, вони мають високий рівень національної ідентичності, їх ніхто не буде їхати «заціщати» на танках. А якщо якийсь росіянин чи російськомовний скаже, що його «притісняє» польська мова в Польщі, то до нього застосують кардинальні методи (наприклад, депортація з країни). Зросійщені становлять іншу групу, бо об'єднані іншою мовою, культурою, мають інший інформаційний простір. Вони так само мають високий рівень групової ідентичності

і так само прагнуть до автономії. Ось чому дві мови дорівнює дві держави. Таке суспільство приречене на розкол. Така країна не розвивається, бо кожен тягне на свою сторону. Аж поки одна не асимілює іншу або вони утворюють дві окремі держави. Білорусь – гарний приклад країни завершеної асиміляції. Білорусам не вистачило націоналізму. Протистояти російському геноциду може тільки наступальний націоналізм. Українська держава тримається на радикальних україномовних, які чинять опір і принаймні хоча б тримають баланс. Якщо їх не стане, то всі інші толерантні дуже швидко здадуться, тому що існує поняття мовної домінантності. Російська мова – домінантна мова, що спрямована на асиміляцію та є інструментом окупації. З війною радикальних україномовних стає все менше, а росіян більше кількісно, а це означає, що в нас один радикально україномовний має бути на трьох росіян. Йдеться за виживання нації, тому кордони державної мови мають бути стійкими. Лагідна українізація і толерантність тут не допомогли. Сучасна державна мовна політика має бути стійкою і послідовною: 1) повернення кордонів державній мові; 2) відстоювання прав української мови; 3) розширення функціонування державної мови.

Лінгвоцид (від лат. lingua – мова і caedere – убивати) – складова частина політики етнокультурної асиміляції (етноциду), мовна політика, що виявляється в цілеспрямованій діяльності державних і недержавних (релігійних, освітніх, громадських, професійних та ін.) інституцій, спрямованій на обмеження функціональної сфери мови певного народу на його етнічній території та її поетапну ліквідацію [12].

Отже, лінгвоцид у перекладі з латинської мови означає мововбивство. Лінгвоцид як цілеспрямоване нищення української мови як визначальної ознаки національної ідентичності української нації з боку РФ впродовж багатьох століть є незаперечним історичним фактом та визнаний рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 14.07.2021 № 1-р/2021 (справа № 1-179/2019(4094/19). «Шляхом репресій, „розстріляного відродження“, голодоморів, запровадження вищої освіти лише російською мовою, „гармонізації словників“ тощо українська мова стала жертвою лінгвоциду, а українське суспільство зазнало тотального зросійщення» [10].

З початку повномасштабної агресії РФ проти України (24 лютого 2022 р.) Уповноваженим із захисту державної мови Тарасом Кременем було ініційовано збір фактів лінгвоциду української мови. Працівниками Секретаріату з відкритих джерел та проросійських пропагандистських інтернет-ресурсів зафіксовано понад 200 випадків витіснення української мови з публічного простору та суспільного вжитку, в тому числі переслідування, дискредитацію громадян України та репресії за мовною ознакою, що є однією зі складових політики знищення українського народу, його ідентичності та державності. Дії окупаційних адміністрацій на тимчасово окупованих територіях щодо мовного питання є схожими незалежно від регіону. Масштаби витіснення державної мови залежать від тривалості

окупації, під якою перебував населений пункт. Вилучення або витіснення української мови зі вжитку відбувається одночасно з її заміщенням російською... На цей час випадки, що свідчать про витіснення державної мови та плану асиміляційну політику окупантів, зафіксовані у таких п'яти сферах суспільного життя: культурній, освітній, офіційного спілкування та публічному просторі [9].

Окупаційна адміністрація, захоплюючи органи державної влади, місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації державної і комунальної форм власності, змінювала мову їх діяльності, у тому числі мову нормативних актів, діловодства та документообігу в цілому. Засідання, заходи, зустрічі, робоче спілкування, пов'язане з виконанням посадових обов'язків, провадяться виключно російською мовою. На територіях, що тривалий час перебувають в окупації, поширюють дію російського законодавства, що змінює мову нормативно-правових актів, якими змушені керуватися місцеві жителі. Також, за інформацією російських ЗМІ, відбувається інтеграція захоплених територій до російської системи правового супроводу, зокрема у Херсонській області, де окупаційна адміністрація, плануючи спочатку запровадити російську мову як другу державну, анонсувала заборону документообігу українською мовою. Ця інформація була поширена російською газетою «Комерсант», у якій наводились слова колишнього т. зв. «заступника голови військово-цивільної адміністрації» К. Стремоусова: «Документообіг буде вестися винятково російською мовою. Тією рідною мовою, якою спочатку все життя розмовляла Херсонська область» [8]. Також у російських ЗМІ

поширювалась інформація про видання т. зв. «указу» окупаційної адміністрації Харківської області щодо застосування російської мови як офіційної для ведення документації. Українській мові відводилася роль регіональної, застосування якої є необов'язковим.

Уповноваженим із захисту державної мови Т. Кременем було виявлено та задокументовано, що місцеві окупаційні сили унормовують життя в громадах т. зв. «нормативними актами», що виконані недержавною мовою. Серед зафіксованих із відкритих джерел випадків: т. зв. «наказ» щодо скасування комендантської години м. Херсон у період святкування Великодня; т. зв. «розпорядження» про введення в обіг російського рубля на території Каховського району (Херсонська обл.); т. зв. «наказ» щодо надання списків квартир, власники яких залишили м. Херсон, з метою їх конфіскації і передачі іншим особам; повідомлення щодо необхідності отримання «тимчасових дозволів» на здійснення господарської діяльності на території Каховського району; звернення окупаційного керівництва Херсонської області до російських представників влади щодо встановлення пам'ятника Катерині II; розпорядження та указ окупаційного керівництва Херсонської області щодо встановлення курсу обміну валют та цін на товари та послуги; т. зв. «указ» окупаційного керівництва Херсонської області щодо використання бухгалтерської програми; т. зв. «указ» окупаційного керівництва Херсонської області щодо посилення відповідальності за скоєння окремих правопорушень, які посягають на громадський порядок і громадську безпеку; т. зв. «розпорядження» окупаційної Каховської військової

адміністрації (Херсонська обл.) щодо посилення пропускового контролю на території Каховського району; т. зв. «постанова» самопроголошеної «ДНР» щодо позбавлення права власності на нерухомість у м. Маріуполь (Донецька обл.); т. зв. «указ» окупаційного керівництва Херсонської області щодо тарифів на комунальні послуги; т. зв. «указ» і «порядок» окупаційного керівництва Херсонської області щодо заходів із заохочення здачі зброї; т. зв. «указ» окупаційного керівництва Херсонської області щодо реєстрації громадян, які втратили документи. Мовою звернень до окупаційних органів є російська. Витіснення письмової форми української мови з офіційного діловодства супроводжується також обмеженнями у застосуванні її усної форми під час виконання службових обов'язків. Під час офіційних засідань, заходів, зустрічей, інформування громадян застосовується недержавна мова: зустріч т. зв. «голови уряду Херсонської області» з представниками сільськогосподарської галузі регіону проводилася російською мовою; урочисті заходи відверто пропагандистського характеру до Дня перемоги супроводжувалися російськомовними промовами з боку представників окупаційної адміністрації м. Волновахи (Донецька обл.); недержавною мовою відбувалися і оповіщення громадян з різних питань суспільно-політичного життя, зокрема в соціальній сфері щодо виплат пенсій і з питань проведення незаконних референдумів. Змінюється формат і мова роботи таких державних установ, як органи реєстрації актів цивільного стану: церемонії укладання шлюбу у Херсоні здійснювалися недержавною мовою та з використанням символіки країни-агресора (прапор,

гімн); свідоцтва про шлюб були видані російською мовою; реєстрація факту народження дитини теж супроводжувалася видачею свідоцтва про народження російського зразка. Зафіксовані й інші випадки заміни вітчизняних офіційних документів на російські: сервісні центри з видачі водійських посвідчень у м. Херсон видавали документи, що посвідчують право фізичної особи на керування транспортним засобом, виконані за російським зразком; видачі російських свідоцтв про здобуття повної загальної середньої освіти; відкриття пунктів прийому документів на отримання російського громадянства («паспортний стіл») з подальшою видачею паспорта країни-окупанта (Нова Каховка, Херсонська обл.); платіжні документи та рахунки на оплату комунальних послуг виконуються російською мовою [9].

Варто відзначити, що українська мова є вагомою частиною культури українського народу, а мистецтво, література творяться нею, тому знищення об'єктів та пам'яток культури є складовою лінгвоциду. За даними інтерактивної «Мапи культурних втрат», за попередніми підрахунками, станом на грудень 2022 року понад 550 різних пам'яток та об'єктів культури були зруйновані внаслідок повномасштабного військового вторгнення росії на територію України [13]. Окупанти максимально заміщують функціонування української мови у сфері культури на ТОТ України: заміна мови проведення масових культурно-розважальних заходів; зміна або створення нових музейних експозицій; популяризація та нав'язування російських та радянських музичних творів; демонстрації фільмів російською мовою; демонтажі українських меморіалів та встановленні

символів радянської епохи, сучасної культури країни-агресорки; вилучення української літератури та наповнення бібліотек російськомовними та пропагандистськими виданнями та ін. Всі ці дії є складовою російської окупаційної політики у боротьбі з українською ідентичністю.

На думку мовознавців В. Іванишина та Я. Радевича-Винницького, лінгвоцид спрямовується в першу чергу проти писемної форми мовлення [5, с. 21]. Російські окупаційні війська системно розпочали масштабну боротьбу з українськими книгами. Задokumentовано знищення книг з архіву Героя України В'ячеслава Чорновола в м. Буча (Київська обл.); вилучення українськомовної літератури зі шкільної бібліотеки в м. Верхньоторецьке (Донецька обл.); викрадення українськомовних книг з міських бібліотек в м. Щастя (Донецька обл.); вилучення з бібліотек тимчасово окупованих територій Луганської, Донецької, Чернігівської та Сумської областей історичної та художньої літератури та її подальше знищення [9]. Головний редактор видання «Трибун» О. Артюх у своєму телеграмі опублікував фото листа, який росіяни розсилають по навчальних закладах окупованої Луганщини, де йдеться про вилучення 365 українських книжок. Крім цього, окупанти вимагають позбутися всієї української літератури на тему голодомору, методичок та довідників з історії України й навіть дитячих коміксів.

Проект Радіо Свобода «Новини Приазов'я» дізнався, у якому становищі опинилася українська мова на ТОТ України та яку кінцеву мету переслідує окупаційна влада, русифікуючи всі сфери життя на цих українських землях. За

словами голови Запорізької обласної військової адміністрації І. Федорова, рф наразі впроваджує так званий «комплексний план протидії ідеології тероризму на 2024 – 2028 рр.», ухвалений в. путіним у кінці 2023 р. Центр національного спротиву повідомив, що на окупованій частині Херсонщини є випадки, коли населення не переходить на російську мову при спілкуванні з жителями рф, які приїхали туди на заробітки. Тому окупаційна влада збирається відкрити мовні курси з російської мови для підвищення «загального рівня» російської мови українців. Кандидат історичних наук із Херсона А. Петрик згадав, як рф усіма можливими способами намагалася русифікувати це місто відразу після початку його окупації. «Я думаю, що і жителі Херсона, і на правобережжі, пам'ятаючи оці заходи з розповсюдженням імперських нарративів, проведення всяких білбордних кампаній так званих, коли розміщувалися на розтяжках, на білбордах портрети російських полководців, імператорів, інших імперських діячів. І все це було на вулицях Херсона і насаджувалась думка про російський характер Херсона, про спільність історій і так далі. Все це ми бачили, починаючи з кінця весни–літа 2022 року до моменту визволення території правобережної Херсонщини. Окупанти, по суті, діють у всіх можливих і доступних їм сегментах роботи, починаючи навіть з дошкільних закладів», – зауважив А. Петрик. Проте населення на ТОТ залишається з українською мовною ідентичністю, підкреслює історик. Таким чином, плани загарбників з витравлювання української мови на цих землях провалилися. Проте, на думку А. Петрика, надалі російська влада запроваджуватиме ще більш жорсткі

методи (розстріли, катування, масове виселення населення, депортації людей, викрадення дітей), які абсолютно повторюють сталінські часи Радянського Союзу, щоб русифікувати окуповані території. Директор Агентства розвитку Приазов'я, політолог Костянтин Батозський, згадуючи окупований Маріуполь, зважає на те, що рф повертає його до епохи радянської доби: окупанти планують перейменувати Маріуполь у Жданов; повертають радянські назви вулиць, районів міста (наприклад, українському проспекту Миру повернуто назву вулиці Леніна); окупаційна влада вкладає великі ресурси в освіту, русифікуючи дітей; окупанти маркують свою присутність і постійно розміщують велику кількість зовнішньої реклами, агітаційних матеріалів (наприклад, «Донецьк і Маріуполь, брати навічно»). Українська мова у Маріуполі зникає, каже політолог. Одним із факторів є те, що у місті тепер живе велика кількість трудових мігрантів (громадяни з Таджикистану, Киргизстану, Узбекистану тощо). Доктор соціологічних наук, керівник Інституту конфліктології та аналізу росії О. Шульга розповів «Новинам Приазов'я», що рф на окупованих територіях використовує радикальні методи викорінення всього українського, що не є новими для російської системи: заборона всього, що було там до окупації (мова, політичні, громадські, релігійні організації, просто зачищення символічної сфери); фізична заміна людей, витіснення тих, хто не згоден до кінця. Проте змінилися інтенсивність, жорсткість і темпи заселення окупованих територій жителями рф, зауважив він, тому «заморожування» війни сприятиме продовженню цих процесів. Головна мета, яку переслідує рф на

окупованих територіях, – це асиміляція українського населення та уніфікація, додав О. Шульга [15].

Отже, підсумовуючи, можемо виокремити такі аспекти русифікації українців в окупації на ТОТ України: мовні курси з російської мови для українців; посилення русифікації; повернення до радянської епохи; асиміляція й уніфікація.

З початку збройної агресії рф на територію України спостерігаємо динаміку розвитку мовної ситуації, зумовлену російським нападом:

1. Повномасштабне російське вторгнення стало катализатором активізації процесу українізації. Українська мова поступово починає домінувати в тих регіонах (Схід і Південь України) і сферах (неформальне спілкування, професійна зайнятість, віртуальний простір), де тривалий час не посідала провідних позицій. Про це свідчать результати загальнонаціонального опитування щодо мовного питання в Україні, який провела соціологічна група «Рейтинг» у березні 2022 р. Повномасштабне вторгнення консолідувало українське суспільство та відчутно вплинуло на ставлення громадян до питання статусу мови. Переважна більшість – 83% опитаних – висловила думку, що єдиною державною мовою має бути українська. Якщо до 24 лютого 2022 р. за надання державного статусу російській мові виступало 25% респондентів, то вже за місяць їх лишилось усього 7% [14].

2. Вимушений виїзд українських громадян за межі України пожвавив інтерес іноземців до вивчення української мови – за кілька місяців після російської агресії вона стала однією із популярних європейських мов. Відчутно підвищився

рейтинг української мови на світовому рівні. На знак солідарності з нашою країною українську мову почали вивчати понад 1,3 млн. іноземних користувачів. Особливої популярності вона набула в державах, які прийняли найбільшу кількість біженців з України (за повідомленням онлайн-платформи з вивчення мов Duolingo).

3. Розширення україномовної аудиторії. Цю тенденцію засвідчують результати опитування «Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022-го», що провів Київський міжнародний інститут соціології, де є показові зрушення у мовній ситуації, а саме: збільшення у повсякденному житті частки респондентів, які спілкуються українською мовою, та зменшення частки російськомовних. У грудні 2022 р. 41% опитаних зазначили, що спілкуються винятково українською, ще 17% – переважно комунікують українською. Натомість тих, хто розмовляє тільки російською, виявилось 6%, переважно російською – 9%. Проти 2017 р. частка україномовних зросла на 8%, а російськомовних зменшилася на 11%; різке збільшення у 2022 р. частки людей, які вважають російську мову взагалі неважливою. Таких виявилось 58% – у 2014 р. їх було всього 9%. Показово, що навіть у традиційно російськомовних регіонах – на Півдні та Сході – такої думки дотримується 46% мешканців; різке зростання на Півдні й Сході України кількості громадян, котрі пов'язують себе з українською національністю. Якщо 2017 р. таких було 64%, то 2022 р. – 90% [6].

4. Українська мова набуває популярності також в інтернет-просторі. До прикладу, онлайн-біржа Freelancehunt налаштувала власний сервіс таким чином,

що українською відкривається будь-яка пошукова сторінка для користувачів з України. За інформацією ресурсу, частка фрилансерів, яка до війни обирала українську мову, коливалася в межах 11–30%. Після російського вторгнення цей показник виріс до 96% [7].

5. Російська збройна агресія призвела до масштабного переміщення населення зі Сходу України в центральні та західні регіони. Переважна більшість внутрішніх переселенців – російськомовні. Отже, склалися сприятливі обставини для опанування української мови багатьма внутрішньо переміщеними особами. З цією метою 2022 р. активно реалізовано проект «Єдині». Опісля восьми проведених курсів перейти на українську вдалося майже 50 тис. людей [11]. Внутрішньо переміщені особи, а особливо їхні діти, які опиняються переважно в україномовному просторі, швидше опановують українську та стають її носіями, цим самим значно розширюючи її функціонування.

6. Крім позитивних зрушень у становищі української мови у 2022–2023 рр., у 2024 р. спостерігаються негативні тенденції, наприклад, мовні скандали, що пов'язані з приниженням української мови зросійщеними громадянами (в Одесі слухачку за зауваження модерувати конференцію державною мовою вивели із залу організатори; у Бучі через заклик розмовляти українською побили жінку; у Києві двоє чоловіків побили дівчину за українську мову). Російська пропаганда працює безперебійно, особливо зараз, коли українська мова почала відроджуватися від лінгвоциду. Зросійщені громадяни мають низький рівень національної свідомості та ідентичності, тому на них діє рашистська пропаганда.

Вони свою позицію відстоюють тим, що, на їхню думку, Україна – вільна країна, мова не закінчить війну, «какая разница» тощо. Чомусь за порушення мовного закону зросійщені громадяни переважно не несуть відповідальності перед законом, тому українська держава має системно і комплексно проводити виважену мовну політику для всебічного поширення української у гуманітарному просторі України.

З приводу рекомендацій комплексу заходів для органів державної влади та інших суб'єктів політики української держави щодо особливостей сучасної державної мовної політики у східних і на деокупованих територіях України пропонуємо: 1) ґрунтуючись на законі української держави, внести зміни до статті 10 Конституції України, а саме позбавити російську мову привілейованого статусу; 2) визнати на законодавчому рівні лінгвоцид української мови на деокупованих, тимчасово окупованих територіях (ТОТ) України як різновид геноцидної політики російської федерації щодо України та українців; 3) запровадити мовну поліцію у кожній області України для дотримання норм діючого мовного закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної», врегулювання мовних конфліктів та захисту української мови; 4) включити до освітньої програми загальноосвітніх навчальних закладів твори з української літератури національно-патріотичного спрямування для формування та зміцнення національної ідентичності, утвердження мовної стійкості учнів; 5) переглянути наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження концептуальних засад реформування історичної освіти в системі загальної

середньої освіти», оскільки об'єднання предмета історії України з предметом всесвітньої історії не підсилить знання з історії України, а послабить, тому що історію України треба вивчати як історію окремого українського народу, а не поєднувати з історією інших народів; б) запровадити обов'язкове вивчення предмета «Українознавство» у загальноосвітніх та вищих навчальних закладах для утвердження національної ідентичності української молоді; 7) на державному рівні внести зміни до Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України» та визначити цілі державної мовної політики на тимчасово окупованих територіях України; 8) розробити комплексну державну програму з відновлення функціонування української мови в східних, південних, деокупованих та тимчасово окупованих територіях України у всіх сферах суспільного життя для підвищення ефективності державної мовної політики на цих територіях в контексті зміцнення національної ідентичності та забезпечення національної безпеки України.

Отже, сучасна державна мовна політика України має реалізовуватись у контексті україноцентричної парадигми в усіх сферах суспільного життя на всій території України, особливо у східних, південних та на деокупованих територіях, які найбільше постраждали від зрощення, асиміляції та лінгвоциду. Зміни, які ми рекомендуємо внести в українське законодавство, сприятимуть українізації гуманітарного простору України та поширенню функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя.

Висновки. Проаналізувавши становище української мови під час російсько-української війни, зокрема правовий та лінгвоцидний аспекти, ми прийшли до таких висновків: 1) охарактеризовано сутність державної політики України щодо забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованих територіях української держави; 2) сучасна державна мовна політика України має базуватися на всебічному виконанні мовного Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» 2019 р.; 3) наведено приклади лінгвоциду, антиукраїнської діяльності російських окупантів на тимчасово окупованих та деокупованих територіях України; 4) виявлено, що на ТОТ України в усіх сферах суспільного життя окупантами здійснюється цілеспрямована політика витіснення державної української мови шляхом заміщення її на російську; 5) виокремлено такі аспекти русифікації українців на ТОТ України, як мовні курси з російської мови для українців, повернення до радянської епохи, асиміляція й уніфікація; 6) простежено динаміку розвитку мовної ситуації, зумовленої російською збройною агресією проти України, з 24.02.2022 р. і до сьогодні; 7) рекомендовано комплекс заходів для органів державної влади щодо вдосконалення державної мовної політики України, зокрема в східних, південних областях і на деокупованих територіях, враховуючи регіональні особливості, з метою зміцнення української національної ідентичності та мовної стійкості українців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання

правового режиму на тимчасово окупованій території України» від 21.04.2022 № 2217-IX (2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2217-20#n173> (дата звернення: 30.09.2024).

2. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 № 1207-VII (2014). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-VII#Text> (дата звернення: 30.09.2024).

3. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 № 2704-VIII (2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 30.09.2024).

4. Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» від 18.01.2018 № 2268-VIII (2018). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text> (дата звернення: 30.09.2024).

5. Іванишин, В., Радевич-Винницький, Я. *Мова і нація: тези про місце і роль мови в національному відродженні України*. Дрогобич, 1994. 218 с. С. 21.

6. Кулик, В. Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022-го. Збруч. 07 січ. 2023. URL: <https://zbruc.eu/node/114247> (дата звернення: 30.09.2024).

7. Морозов, О. 96% фрилансерів перейшли на українську мову після 24 лютого. URL: <https://www.village.com.ua/village/city/city-news/332871-96-frilanseriv-pereyshli-na-ukrayinsku-movu-pislya-24-lyutogo> (дата звернення: 04.12.2024).

8. Окупанти на Херсонщині готуються заборонити українську мову в документах. URL: <https://hromadske.ua/posts/okupanti-na-hersonshini-gotyuyutsya-zaboroniti-ukrayinsku-movu-v-dokumentah> (дата звернення: 30.09.2024).

9. Річний звіт про стан дотримання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у

2022 р. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/richnyi-publichnyi-zvit-za-2022-rik> (дата звернення: 30.09.2024).

10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 14.07.2021 № 1-п/2021 (справа № 1-179/2019(4094/19) (2021). URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_p2021.pdf (дата звернення: 30.09.2024).

11. У січні стартує дев'ятий безкоштовний онлайн курс вивчення української мови. *Вечірній Київ*. 26 груд. 2022. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/76276/> (дата звернення: 04.12.2024).

12. Українська мова. *Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. 2-ге вид. Київ, 2004. 824 с. С. 315.*

13. Український культурний фонд. Мапа культурних втрат. URL: <https://uaculture.ucf.in.ua/culture-loss/> (дата звернення: 04.12.2024).

14. Шосте загальнонаціональне опитування: мовне питання в Україні (19 березня 2022). Соціологічна група «Рейтинг». 25 березня 2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/language_issue_in_ukraine_march_19th_2022.html (дата звернення: 04.12.2024).

15. Янковський, О., Бадюк, О. «Розмовляти українською небезпечно, бути українцем – злочин»: посилення русифікації в окупації. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/povuny-pryazovya-posylennya-rusyfikatsiyi-v-okupatsiyi/32977221.html> (дата звернення: 04.12.2024).

REFERENCES

1. *Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Regulation of the Legal Regime in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine" as of 21.04.2022 No. 2217-IX*. [online] Available

at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2217-20#n173> [Accessed 30 Sept. 2024]. [in Ukr.]

2. Law of Ukraine "On Ensuring the Rights and Freedoms of Citizens and the Legal Regime in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine" as of 15.04.2014 No. 1207-VII. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-VII#Text> [Accessed 30 Sept. 2024]. [in Ukr.]

3. Law of Ukraine "On Ensuring Functioning of the Ukrainian Language as the State Language" as of 25.04.2019 № 2704-VIII. [online] Available at: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_p2021.pdf [Accessed 30 Sept. 2024]. [in Ukr.]

4. Law of Ukraine "On the Peculiarities of the State Policy on Ensuring the State Sovereignty of Ukraine in the Temporarily Occupied Territories in Donetsk and Luhansk Regions" as of 18.01.2018 No. 2268-VIII. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text> [Accessed 30 Sept. 2024]. [in Ukr.]

5. Ivanyshyn, V., Radevych-Vynnytskyi, Ya. (1994). *Language and Nation: Theses on the Place and Role of Language in the National Revival of Ukraine*. Drohobych, 218 p., 21 p. [in Ukr.]

6. Kulyk, V. (2023). Language and Identity in Ukraine by the End of 2022. *Zbruch*. 07 January. [online] Available at: <https://zbruc.eu/node/114247> [Accessed 30 Sept. 2024]. [in Ukr.]

7. Morozov, O. (2024). 96% of Freelancers Switched to the Ukrainian Language after February 24. [online] Available at: <https://www.village.com.ua/village/city/city-news/332871-96-frilanseriv-pereyshli-na-ukrayinsku-movu-pislya-24-lyutogo> [Accessed 30 Sept. 2024]. [in Ukr.]

8. *Occupiers in Kherson region are preparing to ban the Ukrainian language in documents*. (2024). [online] Available at: <https://hromadske.ua/posts/okupanti-na-hersonshini-gotuyutsya-zaboroniti-ukrayinsku-movu-v-dokumentah> [Accessed 30 Sept. 2024]. [in Ukr.]

9. *Annual Report on the Status of Compliance with the Law of Ukraine. "On*

Ensuring Functioning of the Ukrainian Language as the State Language" in 2022. [online] Available at: <https://mova-ombudsman.gov.ua/richnyi-publichnyi-zvit-za-2022-rik> 253 p. [Accessed 30 Sept. 2024]. [in Ukr.]

10. *Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the Case on the Constitutional Submission of 51 People's Deputies of Ukraine on the Compliance with the Constitution of Ukraine (Constitutionality) of the Law of Ukraine. "On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language" as of 14.07.2021 No. 1-p/2021 (case No. 1-179/2019(4094/19)*. (2022). [online] Available at: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_p2021.pdf [Accessed 30 Sept. 2024]. [in Ukr.]

11. The Ninth Free Online Course for Studying the Ukrainian Language will Start in January. (2022). [online] *Evening Kyiv*. 26 December. Available at: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/76276/> [Accessed 4 Dec. 2024]. [in Ukr.]

12. Rusanivskyi, V., Taranenko, O., Ziabliuk, M., et al., eds. (2004). Ukrainian Language. *Encyclopedia*. 2nd ed., corr. and suppl. Kyiv, 824 p., 315 p. [in Ukr.]

13. *Ukrainian Cultural Fund. Map of Cultural Losses*. (2024). [online] Available at: <https://uaculture.ucf.in.ua/culture-loss/> [Accessed 4 Dec. 2024]. [in Ukr.]

14. Sixth Nationwide Survey: Language Issue in Ukraine (2022). [online] *Sociological Group "Rating"*. 25 March. Available at: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/language_issue_in_ukraine_march_19th_2022.html [Accessed 4 Dec. 2024]. [in Ukr.]

15. Yankovskyi, O., Badiuk, O. (2024). "Speaking Ukrainian is Dangerous, being Ukrainian is a Crime": Increasing Russification in the Occupation. [online] Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-posylennya-rusyfikatsiyi-v-okupatsiyi/32977221.html> [Accessed 4 Dec. 2024]. [in Ukr.]

Summary

STATUS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE DURING
THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: LEGAL AND LINGUICIDE ASPECTS

Nataliia BEZSMERTNA
orcid.org/0000-0001-8853-1110
junior research fellow
of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv
email: Natalia_bs@ukr.net

Relevance of the research. In the context of the Russian-Ukrainian war, the issue of uniting the citizens of the Ukrainian state into a monolithic political nation in order to defeat the aggressor state became a priority. To consolidate all efforts, in addition to military, political, economic, international, and other factors, the Ukrainian language plays an important role as an important factor in uniting citizens, strengthening their national identity and self-awareness. Therefore, a scientific understanding of the situation of the Ukrainian language during the Russian-Ukrainian war, namely, understanding the legal and linguicide aspects, is an important contribution to ensuring the consolidation of the Ukrainian nation.

The **purpose** of the study is to analyze the status of the Ukrainian language during the Russian-Ukrainian war, namely, to understand the legal and linguicide aspects.

Conclusions. The essence of the state policy of Ukraine regarding the protection of the rights and freedoms of citizens and the legal regime in the temporarily occupied territories of the Ukrainian state. It is shown that the modern state language policy of Ukraine should be based on the comprehensive implementation of the language legislation of Ukraine. The essence of the concept of "linguicide" is explained and cases of linguicide, anti-Ukrainian activities of Russian occupiers in the temporarily occupied and deoccupied territories of Ukraine are given. The following aspects of the Russification of Ukrainians during the occupation in the TOT of Ukraine are highlighted: Russian language courses for Ukrainians, return to the Soviet era, assimilation and unification. The dynamics of the language situation caused by the Russian armed aggression against Ukraine have been traced since February 24, 2022, and till present days. A set of measures for state authorities and other subjects of the Ukrainian state policy for improving the state language policy of Ukraine has been recommended.

Keywords: Ukraine, Ukrainians, Ukrainian language, state language policy, Russian-Ukrainian war, linguicide, temporarily occupied and deoccupied territories of Ukraine, national identity.